

Burebista egységes, központosított állama I.

Az írott történeti források

Hazánk területén az első egységes, központosított állam Burebista* geta-dák király uralkodása alatt jött létre. A román nép őt tekinti annak a nagy történelmi személyiségnek, aki megteremtette a geta-dák törzsek és törzsszövetségek egységét, hozzájárult a geta-dák művelődés első jelentős szintéziséhez, s hosszú, csaknem négy évtizedes uralkodása alatt a hatalmas római birodalom tőszomszédságában biztosítani tudta államának önállóságát és függetlenségét, sőt nemcsak önálló külpolitikát folytatott, hanem a polgárháborúk tüzeiben szenvedő római állam politikai pártjait illetően is állást mert foglalni, s annak javára igyekezett billenteni a hatalom mérlegét, akit korábbi hódításainál és politikai tevékenységénél fogva nemcsak a birodalom keleti része, hanem a környező népek is a legnagyobb esélyesnek, szinte a biztos győztesnek tekintettek, Pompeius Magnusnak.

A *Korunk* felkérésére cikksorozatban fogunk foglalkozni hazánk múltjának ezzel a nagy történelmi személyiséggel és az első központosított állam megalapításával. Ennek keretében felvázoljuk a Burebistára vonatkozó történeti, külön az írott és külön az íratlan forrásokat, vagyis az ásatások során felszínre került régészeti emlékeket, megrajzoljuk Burebista korának „nemzetközi helyzetét“, s elemezzük azokat a kérdéseket, amelyek a rómaiak részéről megnyilvánuló hódító tendenciák miatt foglalkoztatták és izgalomban tartották a birodalom határain élő, ún. „peremnépeket“. Végül igyekszünk bemutatni a Burebistától megteremtett állam gazdasági helyzetét, társadalmi szerkezetét és hatalmi szerveit.

Az írott források. Róma-központúság és elveszett művek

A Burebistára vonatkozó írott emlékek alig néhány lapra terjednek, és a közvetlen történeti források száma, amelyben Burebista név szerint meg van említve, mindössze három. Ebből a tényből távolról sem vonható le valami olyasféle konklúzió, hogy az utókor túlértékelte, vagy hogy kortársai nem ismerték fel nagy történeti, politikai szerepét, s legfennebb tehetséges hadvezérnek, szerencsés hódítóknak tartották volna. A források szűkös voltának magyarázatát más okokban kell keresni: részint a római történetírás sajátos jellegében, részint abban, hogy a Dáciára vonatkozó történelmi művek és feljegyzések az idők folyamán elvesztek.

A latin nyelvű római történetírás egyik jellemvonása az, amit ma „Róma-központúság“-nak neveznénk. A római történetírók, akárcsak a közéleti emberek és a hadvezérek, az egész történeti múltat Rómából, „római szemmel“ értékelték és kutatták, s ami nem kapcsolódott közvetve vagy közvetlenül a római hatalmi érdekekhez, az kimaradt az ő ilyen szűkkeblűen megvont látóhatáruk köréből. Ha mégis előfordult, hogy részletesebben foglalkoztak a meghódított vagy „barbár“ népek történetével, mint például Julius Caesar, aki összefüggő gazdasági, társadalmi és művelődési képet nyújt a keltákról, vagy Tacitus, aki irodalmi és tudományos színvonalon mutatja be Engelstől „a germánok aranykönyvé“-nek nevezett művében a nép szokásait és erkölcsait, mindez csak a szabályt erősítő kivétel. A „Róma-központúság“ még az ilyen esetekben is, legalább közvetve, érvényesült: Caesar a kelták életmódjának ismertetéséből Rómában kívánt magának politikai tőkét kovácsolni, saját dicsőségét akarta növelni, hogy ilyen nagyszerű népeket győzött le; Tacitus a germánok szokásainak, morális magatartásának magasztalásával a magukról megelégedezett, szerinte erkölcsi lejtőre tévedt rómaiakat akarta felrázni.

* A király neve még a következő alakokban fordul elő: Burbiszasz, Boirebiszasz, Beirebiszasz, Burabiszta, Burebeszta, Buruista.

Égészen más volt a görög történetírók eljárása ebben a korban. Ők kívül estek a római dicsőség és hatalom büvkörén, és a római múlt mellett az akkor ismert népek múltját, életét, szokásait és vallását is igyekeztek bemutatni. Ezért írnak elsősorban egyetemes történelmet. Így például a szicíliai Diodórosz negyven könyvre terjedő történelmi könyvtárában (*Bibliothéké hisztoriké*) összefoglalta az akkor ismert világ és népek történetét. A két évszázaddal később élt Appianosz, akit Marx is nagyra értékelt, a római birodalom történetét nem Róma, hanem a meghódított népek és területek szemszögéből, mintegy alulról nézve kutatta, s művét olvasva azonnal felismerhetjük, mennyivel közelebb állt a történelmi valósághoz, mint a római historiográfusok. Különbön *Tész Dakikész* címmel összefoglaló munkát írt Dácia történetéről is. Ez azonban korán elveszett.

Ugyanerre a sorsra jutott a sztoikus filozófusnak, Dion Khrüszosztomosznak Dáciáról szóló műve. Ezt a korának egyik legismertebb filozófusát Domitianus császár száműzte, és éppen a geták földjére menekült. Ő is írt egy geta-dák történelmi művet, de ebből csak töredékek maradtak fenn. Visszatérte után Traianus császár felkérésére tartott beszédeiben a helyes kormányzás elveit fejtegette, s ugyanakkor kitért a getáknál szerzett tapasztalataira is.

Traianus orvosa, Kritón, aki a császárral együtt részt vett Dácia meghódításában, feldolgozta e háborúk történetét, s művében, feltehetően, a geta-dákok múltjára is kitért. Sajnos, értékes munkájából csak néhány szemelvény maradt fenn, amelyek töredékes voltakban is fényt vetnek a dák társadalom szerkezetére. Ugyanúgy elvesztek Traianus császárnak a dák háborúról írt, Caesart utánzó emlékiratai, illetve egyetlen mondat maradt fenn belőlük.

Ezek a művek, mint sok más, részben a puszta véletlen folytán veszttek el, részben pedig azért, mert a középkori ideológia nem tanúsított különösebb érdeklődést irántuk.

Következésképpen az antik historiográfia „Róma-központúsága“, valamint az elveszett munkák nagy száma ad magyarázatot a Burebistára és általában a „peremnépekre“ vonatkozó írott források szűkös voltára.

Sztrabón tudósítása

Éppen ezért egészen rendkívüli értéke van a nagy ókori geográfus, Sztrabón tudósításának. Sztrabón kortársa volt Burebistának; i. e. 63-ban született, abban az évben, amelyben Pompeius befejezte a Mithridátész pontuszi király ellen viselt háborúkat, s Róma uralma alá hajtotta egész Kisázsziát, Szíriát és Palesztinát, és amikor Burebista már befejezte a geta-dák állam egységesítését. A görög hagyományokra és kutatásokra támaszkodva, Sztrabón 17 könyvben ismertette a római birodalom és a szomszédos területek földrajzát, az ott lakó népek szokásait, történetük fontosabb mozzanatait, társadalmi és politikai rendszerüket. Műve felbecsülhetetlen értékű tényanyagot őrzött meg az utókor számára.

Sztrabón azonban nemcsak geográfus, hanem történetíró is volt. I. sz. 18-ban — *Geográfiájának* végleges befejezése előtt (a következő évben meg is halt) — az antik világ egyik legnagyobb történetírójának, az egyetemes történetírás alapelveit kidolgozó Polübiosznak a művét folytatva, 43 könyvben írta meg az i. e. II. és I. század történetét. Ez a tény azután kétségtelenné teszi a történelmi múltra vonatkozó megállapításainak helyességét, mert hiszen azok alapos és megbízható tanulmányok eredményei voltak.

A Burebistára vonatkozó részt ezekkel a szavakkal vezeti be: „Mellőzzük a geták régi történetét, a mi korunkba nyúlóan a következőképpen alakult sorsuk.“ Ebből arra következtethetünk, hogy a geták távolabbi múltját nemcsak a *Geográfia* többi fejezeteiben (VII. könyv) tárgyalja, hanem elveszett történelmi művében is foglalkozhatott vele.

Mivel a Burebistára vonatkozó rész az államalapító király történetének legfontosabb forrása, éppen olvasóink tájékoztatása végett szükségesnek tartjuk azt teljes egészében közölni:

„Amikor Boirebisztasz, egy geta férfi, megszerezte népe felett az uralmat, az emberek a gyakori háborúk következtében nagyon rosszul álltak, ő viszont állandó foglalkoztatással [*asztkészei*], józansággal [*népszei*], parancsainak teljesítésére való rászoktatással annyira felemelte őket, hogy néhány év alatt nagy birodalmat [*megalé arkhé*] teremtetett, s a szomszédok többségét a geták uralma alá hajtotta. Még a rómaiak számára is veszedelmes kezdett lenni, mert félelem nélkül átkelt az Isztroszon [Dunán], és kifosztotta Thrákiát egészen Makedóniáig és Illíriáig, végigdúlta a thrákokkal és illírekkal összevegyült keltákat is. A Kritasziosz uralma alatt levő boioszokat és tauriszkoszokat pedig teljesen megsemmisítette.

Népének engedelmességre való szoktatásában segítőtársa volt a szemfényvesztő Dekaineosz [Deceneusz], aki bejárta Egyiptomot, ott eltanult bizonyos jósjeleket, s ezekből mondta meg az isteni parancsokat; őt is kis híján istennek tekintették, úgy amint azt már előbb Zalmoxiszról elmondottuk. A feltétlen engedelmesség egyik jele a következő: parancsára kivágták a szőlőtőkét, és bor nélkül éltek. Boirebisztasz különben, mielőtt még a rómaiak hadat indítottak volna ellene, néhány lázadó megbuktatta [elpusztította, *epanasztantón autó tinón*], utódai pedig az országot több részre osztották. Most, amikor Augustus Caesar hadsereget küldött ellenük, őt részre voltak szakadva, annak idején pedig négy részre. Az ilyen részekre bomlás időről időre alkalomszerűen más és más formát ölt." (Sztrabón VII. 3., 11., C 303.) „A Boirebisztasz vezetése alatt akkora hatalomra emelkedett népet a lázadások és a rómaiak egészen mélyre taszították, de azért még most is ki tudnak állítani 40 000 embert." (Sztrabón VII. 3., 12., C 304.)

Mielőtt Sztrabón állításait részletesen elemeznénk, szükségesnek tartjuk a második történeti forrásunkat, Jordanes tudósítását ismertetni.

Bodor András

Tájproblémák az Aranyosvidéken

A XIX. század végén, a kapitalizmus előretörésének időszakában az iparosodó-polgárosodó Torda *Aranyosvidék* címmel hetilapot indít. A vállalkozás tartósnak bizonyul, 1891 és 1940 között negyvennyolc évfolyam lát napvilágot. Sajtótörténeti szempontból a születő és elhulló vidéki lapok sorában ez rendkívüli teljesítmény. (Gondoljunk csak az alig egy-két évet megért kalotaszegi lapokra vagy a Szamosmente, a Szilágyosság, az Erdővidék tiszavirág életű lapjaira.) Az *Aranyosvidéket* is megelőzte két tordai kísérlet: 1877-ben a *Haladás*, 1883-ban pedig az *Aranyos*, de mindkét vállalkozás egy-egy évfolyam után megszűnt.

Az *Aranyosvidék* első száma „vármegyei, közigazgatási, társadalmi hetilap"-nak nevezi magát, „mely egyszersmind a Torda-aranyosi Gazdasági Egylet hivatalos közlönye". A szerkesztők feladatvállalásukban „Torda és az Aranyosmente érdekeinek szolgálatát", a vidék gazdasági, társadalmi, művelődési életének fellendítését ígéri. Az évek folyamán a folyóirat jellege, arculata és ennek megfelelően alcíme gyakran változik. Több alkalommal hivatalos megyei lap, melynek hasábjain túlsúlyba jutnak a körözvények, rendeletek, pályázati-árverési hirdetévények, időnként az üzleti szempont érvényesül, de fennállásának java részében „társadalmi hetilap a megye, a táj gazdasági, társadalmi, irodalmi, emberbaráti érdekeinek szolgálatában".

A negyvennyolc év anyagában tallózva a tájproblémákat felvető írások közül azokat válogattam ki, amelyek az aranyosmentiek gondjait tárták az olvasó elé.

Iparosítás

E táj gazdasági-társadalmi tekintetben heterogén terület; iparosodás és kezdetleges paraszti gazdálkodás, fejlődés és visszaesés gondja kavargat a lap hasábjain. Tordát, Aranyosgyérest, Marosújvárt és környéküket az iparosodás átformálja, e körzetek lakossága átrétegződik. Ezt a metamorfózist hitelesen tükrözi az időszak sajtóanyaga.

1892-ben felépül a tordai „cellulose gyár", mely „a rengeteg havasnak idővel amúgy is elkorhadó fáiból papírt csinál". E gyárban munkához jutnak azok a szőlőmunkások, akik a filoxéra pusztításai miatt épp ez idő tájt kenyér nélkül maradnak. Az új üzem külföldre szállít, s ily módon növekedik Torda város részvétele az erdélyi exportban.

A *tordai cellulose gyár* című tudósítás a következőkben foglalja össze a termelés adatait: „Évente 30—40 ezer köbméter fára van szüksége a gyárnak [...] 300 munkással dolgozik. Az 1893-as évben a gyár 23 250 métermázsa papírt gyártott. E papír 8%-a fogy el nálunk, 92%-a külföldre megy. [...] Európán kívül az Egyesült Államokba, Indiába is szállít." (1894. 22.)

A környék népe dolgozik a tordai gipszgyárban is, „mely a város mellett lévő mészkőbányákból szállított alabástromköveket dolgozza fel égetett és nyers

gipsszé", valamint a gyéresi téglagyárban, „ahol 1909-ben Aranyosgyéres, Egerbegy, Gyéres-Szentkirály községekből 150 munkás kap kenyeret [...] naponta 12 ezer drb. cserepet és 18 ezer drb. téglát képes előállítani“.

A népszaporulatot követő földhiány egyik okozója a munkaerővándorlásnak. Erről ír Pállfy Miklós 1931 novemberében: „A népi szaporulat természetes terhódításával a földtáblák igen szerteforgácsolódtak, elaprózódtak. Azon a földön, melyen apáink egyedül gazdálkodtak, ma öt-hat család kénytelen megbirkózni az élet megszaporodott terheivel.“ (*Korkép Aranyosszék népének mai életéből*)

A vidék iparosodásának nagy lendületet ad a földgáz bevezetése. A tordai cement-, szóda- és üvegyár ily módon olcsó fűtőanyaghoz jutott. Erről dr. Fried Farkas *Torda nagy napja* címmel 1914 tavaszán a következőképpen tudósít: „Ünnepnapok jelentőségével ér fel Tordán március huszonegyediké, az a nap, amelyen az Európára szóló hatalmas ipari alkotás a Sármás—Torda—Marosújvár földgázvezeték átadott rendeltetésének. Ha a jövő történetírója megírja Torda város történetét, azt két fő korszakra fogja osztani: a földgáz előtti és földgáz utáni Torda korszakára.“

Vasút az Aranymentén

A századforduló idején a vidék legfontosabb gazdasági-műszaki problémája az aranyosmenti vasút megépítése. Az *Aranyosvidék* 1892-ben javasolja a „Kölozmonostorról Tordaszentlászlón át Tordáig húzódó vaspálya“ építését, de a legkizártabban az Aranyosmentén építendő vasút kérdését tartja napirenden. A *Vasút-kérdés* című cikk erről a következőket írja: „A volt Aranyosszék községei, hogy megélhessenek kénytelenek termékeiket Kolozsvárra behordani és a havasokon át egészen Topánfalváig keresni azoknak piacot. Ezt az utat hetenként megteszik s a telet kivéve, majdnem az egész évet úton töltik. Kiaknázásra várnak a járai, kis-oklói, a podságai völgyben lévő finom szemcsés fehér és rózsaszínű márványtelepek [...] a több helyen felbukkanó gránittelepek [...] az ércneműekben a pirit [...] mely különösen Offenbánya körül nagy mennyiségben fordul elő. Igen fontos a Torda város erdejében lévő mangánérc, valamint a Jára vize mentén lévő antimon ércek. Az aranybányászat is rendkívül sokat nyerne a közlekedés megkönnyítésével. Az egész útvonal ősi rengeteg erdőségek közelében visz el [...] a faanyag kellő értékesítésének hozná meg századok óta hiába várt időpontját. Hogy a tordai sóbányák közvetlen kapcsolattal nem bírnak, annak már többször megadtuk az árát. A marosújvári szódagyárat építő társaság is először Tordán akart építeni.“ (1894. 38.)

A *Vasút az Aranyosmentén* című írás 1895 novemberében részletes, községenkénti kimutatással indokolja a vasútépítést, majd mondanivalója összegezésében hangsúlyozza, hogy „ebben 4 vármegye 230 991 lakosa, 634 548 kataszteri területen érdekelt“.

A vasút végül is megépül, és 1912. június 18-án Tordáról elindul az első szerelvény Topánfalva felé. Bodor Ákos írja *Vasút és turisztika* című fejtegetésében: „Torda-Aranyos vármegye és főként Torda város gazdasági életére nézve a közeli napokban szinte ki nem számítható fontossággal bíró esemény ment végbe: átadták a forgalomnak a Torda—Topánfalva—Abrudbánya-i vasutat. Városunk egész gazdasági élete megduzzad, mert egy 100—140 km hosszú völgy minden szükségletét Tordán vagy legalább a város érintésével fogja beszerezni, fölöslegét pedig a gazdasági élet nagy vérkeringésébe itten fogja átadni [...] az új vasút mentén égbenyúló sziklák, erdős bércek türünek el, melyeken gyöngyözve rohannak alá hegyi patakok, hogy végül a változatos folyású Aranyosba vessék magukat. Ezeknek a hegyeknek a szépségét, a vizek zúgását, erdők susogását, friss levegőjét kell nekünk csengő aranyra beváltanunk.“ (1912. 26.)

Mi lesz Torockóval?

A kialakuló ipari körzeteken kívül eső területek gazdaságilag alig lépnek előre, vagy visszaesnek. Torockó vasbányászata végnapjait éli. Nagy Albert írja *Torockó iparáról* című beszámolójában: „A torockói népnek virágzó vasbányászata volt [...] ma a romlás, a pusztulás nyomai láthatók a hajdan virágzó ipartelepen [...] a mai vasbányászat alig vánszorog [...] szinte minden haszon nélkül [...] a kohók tüze ugyan még pislákol, de a verők többsége hallgatásba merült, a nép kenyere egyre feketébb lesz. Torockón a lakosság alig 25%-a foglalkozik földműveléssel, a többi ma már idegen helyeken, napszámmal keresi meg mindennapi kenyerét.“ (1892. 46.)

A század végére a torockói vasbányászat helyzete még szomorúbbá válik: „Ma csak két hámor és egy verő dolgozik [...] a közelben lévő bányák szökekövei kiapadtak, az erdőket kiirtották és a faszén megdrágult, a torockói kezdetleges kohók nem vehették fel a versenyt a nagy olvasztókkal.“ (1899. 9.)

Mi lesz a torockói nép sorsa? — teszi fel több alkalommal a kérdést a hetilap, s a megoldást korszerű állami ipartelepben látja. Ennek reménye csillan meg a század elején, amikor elterjedt a hír, hogy „állami támogatással felújítják a torockói vasipart [...] villamosmú és vasút is épül.“ A szép terv azonban nem valósul meg. Az utolsó próbálkozásra 1907-ben kerül sor, a torockói bányákat megvásárolja egy felső-sziléziai társaság, amely három évig kutat — eredménytelenül — újabb vasérctelepek után, majd végérvényesen beszünteti a termelést.

Ezek az életkörülmények indítják a torockóiakat arra, hogy háziipar teremtésével próbálkozzanak. Torockószentgyörgyön Csíky Viktorné tanítónő vezetésével csipkeverő tanfolyamot szerveznek. Erről 1909 januárjában számol be az *Aranyosvidék*: „A tanfolyam célja e fontos háziipar versenyképessé fejlesztése és főleg a már szinte feledésbe menő régi csipkeverő művészet felélesztése, közkinccsé tévése s a legszebb ősi minták felelevenítése.“ Három évvel később a torockói csipke már közismert: „Tavaly több mint 8 ezer méter csipkét vertek a Torockó vidéki nők s igen sokat szállítottak Angliába is.“

A *Háziipar Torockón* című, 1910 májusában megjelent tudósítás Buzogány Elekne tanítónő sikeres próbálkozásáról számol be: „Nyolcvan asszony és leány állandóan varrt egész télen és közel hétezer koronát keresett szorgalmas munkájával [...] olyan lendületet vett a torockói háziipar, amilyenre még gondolni sem lehetett [...] a sok szép varrottasról csak csodálattal beszélhetünk.“

Mozgalom indul a jellegzetes népi kézimunkával foglalkozó helyeségek és családok felkutatására, a háziipar fejlesztésére. Alsójárban 1909-ben háziipari szövetkezetet alapítanak, hogy „a harmincyolc fazekascsaládot a zülléstől megmentsék“. Mészkon 1913 őszén alabástromfaragó, -esztergályozó tanfolyam indul. A lap napirenden tartja, ösztönzi a létai, szentlászlói, kisbányai, bágyoni, ludasi, harasztosi, felvinci varrottaskészítés háziiparrá fejlesztését is.

A havas kenyere

Az *Aranyosvidék* a „havas“, a Topánfalvi járás lakossága érdekében is gyakran szól. Verner Jenő írja A *havasi nép kenyérében*: „A nép szegény [...] kereseti forrása alig van [...] a földművelést a természet tagadta meg tőle, s famunkával, csibekkel, kártyusok készítésével, fuvarozással [...] csak annyit képes keresni, amennyi a család fenntartásához szükséges. A szép faragványokat jövedelmező háziiparrá kéne fejleszteni.“ (1900. 42.)

A mőcvidék nyomoráról Aradi Viktor ír több alkalommal. Az *Aranyosvölgy társadalmi problémái* című írásában — 1926 májusában — döbbenetes képet rajzol: „110.000 ember él a lehető legszűkebb anyagi viszonyok között, a lehető legprimitívebb életet [...] elvágva kereseti forrásától [...] lassan pusztul a 178 600 kataszteri hold kincstári erdő és 10 000 hold havasi legelő gazdagságának árnyékában.“

Bár a negyvennyolc év alatt a lap közlétesz szépirodalmi mellékletet, állandó művelődési, néprajzi rovatot tart fenn, számtalan politikai kommentárt közöl, tevékenységének döntő részét a táj és népe anyagi érdekei szolgálatának szenteli.

Az Aranyosvölgyének a szocializmus éveiben kialakult fejlett ipara, urbanizálódott falvai, az egész virágzó vidék az egykori sorskérdések megoldásáért síkra szálló lap igazát bizonyítja.

Sebestyén Kálmán